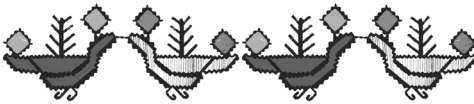

Анатоль Свидницький

*Люборацькі
Сімейна хроніка*

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

ЧАСТИНА ПЕРША

*Людей слухай, а свій розум май.
Приповість.*

I

Коло Умані, чи лучче — в Уманщині, і було, і є сільце — хоч би й Солодьками його назвати. Город Умань в Київській паланці, та зараз же і Поділля починається, то в Уманщині лічаться і деякі села подолянські, — і Солодьки село подолянське. Славний то край, і люди там славні, і Солодьки дуже хороше село, тільки невеличке: так попід убіч хати пообгороджувані, коло кожної хати городець і садок. І церква в селі, як квіточка вбрана: обсаджена липами, тополями, всякою садовою, а коло притвора — дві комори, шопи, возовню видно, клуню і тік; на току скільки стогів ще торішнього хліба; за током ішов садок — великий та розкішний. Перед однією коморою стояла бричка, які й по лівий бік невдивовижу: зелена, черевата, — і упряж на землі. Як приїхали звідкільсь та коні випрягли, то так лоском і покинули все — так і лежало. По подвір'ї всяка птиця ходила й ті гуси, що носом ворота підкидають.

Та, знать, на вігерець збиралось, бо одна попала шлею в зуби й почала термосить, аж бричка скрипіла. «Аса! аса-ля!» — хтось гукав дерзким голосом. Та й знов: «Масю, піди-но! он, бач, — шлею рвуть!»

На сей гук побігла дівчина через подвір'я, — начеб яка шляхтянка. На Поділлю єсть спадки тої давньої гонористої шляхти, що «*nie rozwalam*» в сенаті гукала. Тепер вона звелась: і мову свою шляхетську забула, і віри відцуралась — словом, як там кажуть, та ж свита, та не так зшита. В своїх звичаях вони задержали — цілувать дівчат у руки і деякі слова: «проще», «добрий вечур», «добридень», «падам до нуг» та ще деякі, та й годі. Цим тільки вони й відрізняються від подолян-русинів та ще одежиною: мають желетки тощо, а жінки зав'язують голову в хустку із купром — от трохи так, як київські міщанки; мають шляфроки — свого

крою одежина, й в спідницях ходять та в черевиках; не носять також коралів. Русинки ж там завиваються в намітки, в коралях вся краса й багатство, ходять в запасах тощо. Дівчата-русначки заплітаються там у дрібниці й в кожної сорочки з поличками, а шляхетські дівчата, чи просто шляхтянки, в дрібниці не заплітаються, а в ріжки, і поліків ні на очі. Отака й то дівчина була, що побігла через подвір'я шлею боронити: просто в спідниці, в сорочці з виложистим коміром з шляркою й заплетена в ріжки, на шиї мала низку перел і боса.

— Аса! — крикнула вона, добігаючи до комори, й схопила дрючок з землі та й замірилась.

— Бий же, бий! — гукнув той самий голос. Дівчина кинула дрючком, та по-дівочому: козак дальше б кулаком досяг. Чечуга побігла, а навперейми вибіг з дрючком чоловік в довгополій одежині, в косах, в бороді й так почастував оту звірину, що бідолашна й крижі за собою поволокла.

— А щоб тебе піп із'ів! — заговорив він, заложив руки за спину й став серед подвір'я. Дівчина поралась коло упряжі.

— Закинь, — гукнув, — на візок!

Дівчина закинула на бричку шлеї й нашільника та й пішла до хати.

То був панотець парафіяльний, о. Гервасій Люборацький, а Мася — то старша дочка його.

— Гм! — почав о. Гервасій, — гм! куди б же? — І позирає кругом по селу. Село стояло на косогорі, то все видно, як на тарілці.

— А! — заговорив далі панотець, рушаючи з місця, — а! піду до Росолинського. — І потяг за ворота.

Росолинський — то був дідич в Солодьках. В тім краю пани все католики, то й Росолинський був католик. Як же воно так, що благочестивий панотець потяг до католика? І, як видно, не за ділом, бо в підряснику пішов, а якби за ділом, то убрався б у рясу.

Нема в світі більш празного люду, як деякі панотці: ні за холодну воду не візьметься. Та нема ж і таких, як були пани: тільки й знали, що погукували, як ще й погукували, а то за другими і цього не бувало. Так марудно сидіти самому, чи панотцеві, чи панові, — і сходились іноді на перебенді. Є такі пани, що на попа тільки помий не ллють, та єсть і попи, що луччого не варті. Та тут — як пан був не з таких, так і о. Гервасій. Цей був з тих старих

ще панотців — з тих, що у бакалярів вчилися; після сам бакалярував, а там помаленьку і до попівства добився, женившись під сорок літ.

Всі такі панотці біду знали, виростили в громаді, то б шанували громаду, і громада їх, та й панів не цурались, бо знали, що коло пана можна пожитись; да таки більш того, що в панотцеві не пізнаєш, де лице, а де виворіт: з кожним зайде, а ні з ким до приязні не доходить — такі вже люди.

Росолинський був щедрий пан, то панотцеві й на руку: то нивку візьме до «żywosia», то який куль муки маримонської на проскури, то хуру-другу дров з ліса, тощо... Так помаленьку і піддався, і вірив у пана, як турчин у місяць, і ходив до його, як до дому. І це потяг, начебто йому треба в «коляндар» подивитись. Це діялось саме під косовицю, то мовби панотцеві і треба було знати, чи не віщує «коляндар» дощу, щоб сіно не білилось, як то кажуть, жартуючи, коли дощ пере покоси.

Отож панотець потяг до двора, а Мася вернулась до хати. Сама вона була на хазяйстві; паніматка пішла до шаровільника і наймичок забрала, а дочці наказала всякої роботи: і масло бити, і сметану збирати, і сир відгрівати; і кабани, що в сажі аж два годувались, на її голові були, всяка птиця; та ще треба було і закришки на вечір наготовити. Так воно все діялось, і Мася завсігди справлялась. Паніматка, було, тільки підвечір одну наймичку пришле, а сама іноді аж з робітником прийде: одно, що таки робуча була й сама, а друге, що як зійдеться з молодичками, то любила й побазікати. А в жінок не збуває до розмови: то дівування згадають, то се, то те, то про лиху долю не наговоряться, — і ще добре, як скінчать на співах, а то й до плачу не раз доходить. Не так коли, як на случай паніматка нишком від панотця та одну-другу пляшечку оковитої підцобрить. Поминай тоді як звали, наче батька ховають. Це не то, щоб паніматка та любила торкнути, а так собі: частуючи робітника та дякуючи, що послушали. Чарочку кожна молодиця п'є скривившись; по другій тільки губи обітре, а за третьою вже облизується, а там пішло як по маслі, сказано м'якеньке: ні кусати, ні жувати. Оттак і день до вечора прокуликають, як свято; а як будень та робота, що нема часу, то тільки полуднуючи та підвечірюючи, і то не багато, — аби, знаєте, горло прополоскати, щоб смачніше з'їлось. Що очиці посоловіють, то це так собі, — хто його знає, чого їй було. Оце диво! і не пила, і язик наче не твій! Хто його

знає чого! Спасибі вам, матуню! дай вам, Боже, і на рік мати, а нам у вас робить діждати!

Дивні діла твої, Господи! Здається, оці вчені та товчені панотці повинні б лучче громаді подобатись: і більш читав, і більш вчився — хоч з книжок, та світ повинен би знати, і себе спізнати: а піди ж! вийде, наче з ліса, і в дяка вчиться правити, а в старости хазяйнувати. А в громаду вийде, що ясне сонце, — високо-високо: як не вклонись, не доглядить. Все, мабуть, якісь великі та розумні думи думає, що й під ноги не дивиться. А що з того? Ні за собою, ні перед собою — дарма тільки батьки кошти несуть... Дивні діла твої, Господи! На простого чоловіка як гляне, то наче ворога в йому пізнав. Чи така вже наука, чи такий світ настав? А старі не такі були! От хоч би й о. Гервасій! Тих високих наук і в очі не бачив, і чути про їх не чував, і слухать навіть не любив; а піди ж до хазяйства — хоч якого битого господаря перейде. Або до відправи — приведи татарина, що зроду-віку не чув Божого слова, — і той зрозуміє; і голос мав на славу, і читав, як горохом сипле, — кожне слово, наче виточене, з його уст викачувалось. То й любо було в церкві постояти, набоженства послухати. Не так, як за нових, що мимрить-мимрить, наче теля ремінь жвакає... а ти в церкві стоїш, і спать хочеться, або таки дримаєш. Не тільки в церкві та в своїй господі, і у громаді о. Гервасій був чоловік з головою. Як розкаже, було, що з давнини, то наче з книжки вчитує, аж зітхнеш, слухаючи. Дасть же бог таку голову на в'язи! Здається, щоб другому попалась, то покотилась би, як кабак, — не вдержалась би. Господи, господи! Тим і громада його поважала і любила, що малої дитини не проміне, не сказавши доброго слова, а що з старим, то й до розмови стане.

— А де були, дядьку?

— Та там і там, отче чесний!

— А куди Бог провадить?

— Та туди й туди!

— Боже помагай!

— Спасибі, панотченьку!

І підеш, і він піде, а на душі якось так легесенько, наче справді Бог тебе веде, а не ноги несуть. Оттакий-то був о. Гервасій! оттка його паніматка!

І жили собі любенько. Господь благословив і діточками — четвірко їх мали: три дівчини, як зорі ходили, і хлопчик. Дівчата звались: старша Маса, літ мала вже з чотирнадцять, менша

Орися — літ дев'яти, третя Текля — п'яти літ була. Хлопець був підстарший, звався Антосьо. Що то за хлопець ріс! вже, було, вмів на криласі читати, — міг би за дяка бути, хоч мав літ одинадцять. Панотець так-таки й думав, та прийшов указ від благочинника, щоб у школи везти... То-то вже плачу було! Не так хто плакав, як мати; згадала покійника тата свого, що все, було, розказує, — з якихсь книжок вичитував, — що під кінець світа, як вже матиме анцихрист народитись, всюди будуть ученики і учителі; а то не учителі будуть, а мучителі; не ученики, а мученики; тож-то плачу було! На маму дивлячись, і дочки слізьми заливались. Панотець же лиш сіп — не так за чим, як треба було гроші везти, то учителям, тощо. А Антосьові байдуже: бігав собі по дворі та бато-гом вихльостував — ще й рад був, бо не приганяли до книжки. Та все-таки заплакав, як прийшлося на бричку лізти. Високо так намостили, що наче дзвіницю на колеса взяли, — так-то всячини напакували: і курей, і гусей — все печених, і печене порося начинене, і масла, і всього-всього, — сказано: дитина в чужий край виїжджала, в чужу сторону, аж за десять миль від дому, в Крути... Мати сама й відвезла, і оце тільки рік минав, що його не було дома, а тільки самі дівчата. Любили його сестри, і все, було, допитуються, чи скоро вже Антося привезуть. І ждали того Кирика й Улити, як Великодня.

Та ще далеко було до п'ятнадцятого липня, тільки червень недавно почався; в хазяйстві всяка робота йшла, — весняна кінчалась, а літня до початку доходила. І паніматка була коло шаровільника, а панотець збиравсь сіно косити і пішов «коляндар» почитати, як бачили-сьмо. Маса ж, зоставшись сама з сестрами, Орисю заставила начиння мити, а сама справлялась коло дійва. І вже всюди вправилась, тільки ще оставалось бур'яну насікти для годованців. А вже з полудня звернуло, і сонце саме припікало.

В цю саму пору о. Гервасій тяг з двора — смутний та невеселий: борода йому аж кісткою на груди вперлась, так голову повісив; руки за спину заложив і волік патерицею за собою — не підпирався. Тепер в тій стороні причет у підрясниках ходить і з бородами, то панотці мусять ходити в рясі; а давнішніми часами причет був стрижений та голений, і зодягались, хто як міг: хто в сюртуку ходив, хто в свитині, а хто й добрий мав жупан, або бекешу; то панотці ходили без ряс: і по підряснику знати було, хто йде. І о. Гервасій, хоч без рясі йшов, та всі його пізнавали, хоч

би й чужосторонні: борода, коси та доземна одежина вже свідчили, що не проста людина йде, а батюшка. І хто йде, кожен шапку зніме, «помай-бі» скаже; хто йде, під благословенство підійде. О. Гервасій кожному, було, привітне слово скаже, нікого мовчки не пройде; а на цей раз і землі під собою не бачив, не то на подорожніх ще придивлявся б. То всі зараз і пізнали, що не мала туга в його душу завітала.

— Бач, — кажуть, — чогось зажурились наші батюшка.

Я підійшов благословлятись.

— Га? — кажуть. А я:

— Благословіть, кажу, отче чесний! Боже благослови! — і більш ні слова.

Адже цього не бувало?

— Та ж ніт.

— Мабуть, велика туга!

— І я скажу.

Справді, на душі в о. Гервасія, як в казані клекотіло, думка думку випереджала, а більш того, що жодної не було, тільки за серце стиснуло. Так притяг він аж до дому. Текля бігала по подвір'ї, вгледіла і покачалась до його кричучи:

— Татко, татко!..

Погладив її панотець по головці, та, мабуть, не по-батьківськи, бо хоч мале було, а зараз спізнало, що він невеселий, і стало, приставило палець до губи, наче думає-роздумує, як зразу й кинулось по подвір'ї; метелик надлетів. Тимчасом о. Гервасій вже і поріг переступив. В сінях Мася заходила коло бур'яну. Зглянув він на дочку, зітхнув і питає:

— А мати в полі?

— В полі, — відказала вона. — Може, будете що їсти? Єсть плечінди.

— Ет! — озвався о. Гервасій, — дай мені чистий покій! — махнув рукою і пішов у покої.

Не вспіла Мася раз-два сікачем вдарити, як батько гука:

— Масю! Масю!

— Зараз, татку! — озвалась вона; обтріпалась і побігла до хати.

Тато сидів коло вікна на тапчані, тільки в шматті, розхристаній, аж груднину видно, і краплями піт тече по виду.

— Возьми, дочко, подушку та поськай мене, — заговорив.

— Нема часу, татку: я кропиву січу, — відказала дочка.

— Ти б не бралась не за своє діло, — заговорив він наче не своїми губами, — хіба ти мужичка чи що, щоб коло свиней ходити? Ти пошанувала б свої руки! Та по сонці мені не вганяй! Ти... та й не докінчив: чудно йому стало, що Мася дивилась на його на все око і аж плечима здвигнула, що ніколи цього не було, а тепер балака, наче не до ладу, наче не те з губи вирвалось, що хотів сказати.

— Чого-сь так очі вивалила? — гукнув тато. — Бери подушку та ськай.

Пішла Мася в «валькир», як там кажуть, винесла подушку, гребінець, сама тільки в цицовій спідниці та в сорочці і разок перел на шиї.

— Чого ходиш, як циганка? Чому не приберешся? — почав панотець, поклавши голову на подушку.

— Хіба хто приїде? — заговорила Мася, перебираючи йому в голові, а за пальцями аж волосся крячиться.

— Дурна ти! — озвався панотець. — А руки які! як у мужички, — додав далі, поклавши голову на подушку, і каже: — гляди ж, щоб його ходила мені вдягнена, і рук пильнуй, щоб білі мені були! Я останню хвостину збуду, аби й ти на людських дітей походила. Ох! — застогнав.

Не відповівши, Мася почала ськати й думала собі ськаючи: що це сталось таткові? чи не слабі вони? Та старий нагадав біле личко та вбрання, то піддав дівчині матеріалу і на скільки суток думати. От й пішла вона роздумувать, як то ходитиме чепурно-чепурно! А кругом робота аж горить, бо вона має час доглянути. Оріс тоді їй не треба — все наймичка поробить. Прийде мати з поля, всюди справно: понагодовано, понаповано, начиння перемите, й миски в миснику, ложки в горшку за комином, горшки на полиці, а що не змістилось — на тину по кілках проти сонця висить. Подивилась мати:

— Гарно, доню, — каже, — будеш попадею!

І в перший ярмарок набрала їй у найбагатшого крамаря найкращого краму.

— На, доню, — каже, — ти заробила.

От настане Маковея. Вона вбереться і піде до церкви, як зоря ясна; а там з людьми піде, де будуть вінки святити — біла-біла! і лице біле, й руки білі! Всі дивитимуться і не надивляться на її вроду: «яка ж наша попівна хороша!» — скажуть. А дівчата аж зітхатимуть, що самі не такі... За цим у дівочу голову почали

і старости навертатись: і двері від них не зачиняються; та все богослови, та все багаті та хороші! А вона перебирає: той поганий — рудий; той погано зветься — який-небудь Чупрійдас, або Череванський, або Тиририри! Той загострений, як швайка; той круглий, як качан... Аж тоді віддалася, як знайшовся такий гарний, такий гарний, як вона буде, — аж Росолинцанки пальчики облизуватимуть. І то не за богослова вийшла, а за академіста, що зразу протопопом буде, а вона протопопшею.

— А хоч би й за богослова, — думає собі, — та що? Він гарний, гарний та багатий такий! Як їхав, то коні аж землю рвуть копитами, а від коліс аж земля гуде!..

Так думаючи та передумуючи, і ськати не ськала, а тільки перебирала пальцями — та дарма: панотець давно пух і хріп, аж вікна деренчали. Як-от заблаглось дівчині подивитись на свою вроду: чи справді вона така хороша, як думалось нишком, що аж всі зглядалися, — чи є хоч крихітка тієї краси, що придумала собі?.. Тихесенько підняла подушку, щоб батька не збудити, встала й глянула в дзеркало, і побачила, що собою була чорнобрива, повновида, коса густа, світліша від брови, губи складні, живо-червоні, і лиця аж горять.

— Нічого, — думає собі дівчина, — я таки не погана, тільки загоріла-загоріла!

І притьмом побігла до скрині: прийшло їй в голову подивитись на себе ще в убранні. Недовго треба було чепуритись, бо не знала ні тих мод, нічого. Надягла нову спідницю та хусткою застелилась і стала перед дзеркалом, подивилась.

— Постій, — каже, — ще причешуть.

Достала самоділкової помади з-за шафи, розчесалась і заплелась в кулку (warkocz) та й знов до дзеркала; взялась в боки, постояла, подивилась та й назад обернулась і стала ощупуватись, та аж сплунула:

— Чого я, — каже, — така молоденька! Та й рум'янцю мало!..

І ну щипать лиця. Нащипала донехочу і сіла, моститься: як то їй сісти, щоб ширше було, яку міну прийняти, щоб краще було? А на лицях аж синці знати, наче моравиця повиступала.

Якби за годинку перед тим Мася побачила, що хто робить такі штуки, сама просміяла б, а тепер ось як! Нагадав, кажуть, козі смерть... Лиця горять, зате гарно їй здається, зате хороше!.. Щоб панотець не кашлянув, обертаючись на другий бік, бо один вже заболів, то Мася ще сиділа б та пишалась; а так опам'яталась

і втікла в сіни. Соромно небозі стало себе самої. Зачиняючи двері, знечев'я глянула на руки.

— А руки-руки! — каже. — Шерстки та чорні! — І здумала полоскатись.

— Возьму, — дума, — висівок та витру добре, так витру, щоб аж злізла ця товста шкура — тоді білі будуть і хороші. Фе! які тепер погані, наче в молотника! — Так думаючи, рушила в пекарню висівок шукати. Та йдучи спіткнулась на корито і аж у долоні плеснула:

— Лишенько моє! — каже, — а кабани певно аж ревуть у сажі! — Та хутчій за сікач. Де те й панство ділось і те бажання білих рук! Січе дівчина, а коси розмотались і мушки лізуть в очі; поправила і знов січе, а волосся знов розкудовчилось...

— А бодай того панування ніхто не знав! — каже. — Доїли ж ви мені живих печінок! — Цебто на коси сварились. — Не буду більше так заплітатися: хай йому цур і все лихе! Тільки й роботи, що поправляйся.

Надвечір прийшла мати з поля і не нахвалиться; сама трудяща була, дбайлива, то й любила, хто робить добре.

Почув панотець голос жінки, прокинувся, позіхнув: «ам-ам!» та й сів; поводив очима, чи нема води рот виполоскати й гукнув:

— Масю!

— Зараз, татку! — озвалась вона.

— Води мені дай!

Як вродилась дівчина з кухлем в руках. Став панотець пити, а Мася й каже:

— Вам треба було мамуні? Вже прийшли.

Набравши води повен рот, панотець не міг поспитать словом, і тільки міною показав, що питається, і загув крізь ніс. Далі встав на ноги, розхристаний, нечесаний, тільки в шматті, і пішов на двір. Мася пішла в пекарню. На порозі зустрів він паніматку, що горщик несла.

— Гм! Гм! — загув, показуючи рукою, що ніби — зійди на бік. Посторонилась паніматка, а він чвиркнув водою через поріг, застогнав і питає:

— Чи не маєш, серце, що смачненького з'їсти?

— Та чого ж тобі?

— Так чого смачненького, — відказав, чухаючись одною рукою, а другою державсь за одвірок. Через годину панотець зати-

рав сметану з свіжим сиром, випивши чарку оковитої. Таки добре підопхавши кишку, він згадав й паніматку, та й гука:

— Попаде, попаде!

— Та чого там? — озвалася вона. — Іди, серце, їсти!

— Їж, їж! — каже попададя. — На тім і скінчилось.

Вклав панотець пів буханця хліба та мисчину сметани з сиром, надяг підрясник і потяг за ворота, zostавивши мухам долизувати в посудині.

Вже паніматка і з робітником вправились, і все, а панотця все ще не було зо двора.

Ми себе забули і своєї мови цураємось, а шляхтичі, — хоч які-то вони на Поділлю: ні нашим, ні вашим, — не цураються своїх звичаїв, не соромляться... Та ще мало: вони думають, що наша правобіцька сторона — то Польща, і так діла повели, що там зовсім взяли верх. Якби в нас наука друга! — а так і не диво, бо сліпому що? — скачи, бо рів! Він і скочить, та в дуб головою... Хіба старі панотці свого не цураються; та й на них добрі сільця понаставляли; ще не так на самих, як на їх дітей.

О. Гервасій вчився по Псалтирі і вийшов панотцем простим, людяним, почувався українцем і держався старосвітчини; та не знав більше світа, що в вікні. Росолинський, загнуждавши його, і сам того не тямлячи, почав огульну роботу: то на це, то на те подивляться в розмові; то на світ, то на світові потреби сьогочасні, і більше, й більше; звели й на дітей.

— А що, księże, — почав пан, чи ви учите своїх дочок? Я не знаю.

— А як же? вчу: старша вже по книжці молиться, корови доїть, а їсти як зварить, то не від'їсишся!..

— Ха-ха-ха! — почав пан. — То панна Марія корови доїть, їсти варить? Ха-ха-ха! То це в вас наука?! Та це тільки мужикам пристало; а ваша дочка панянка, — як таки можна!..

Як на шпильки посадив бідного панотця; зчервонів неборак і каже:

— А доїть дочка корови, і вівці навіть доїть, і їсти варить... Ге! — додав, — ви не знаєте, мосці-пане, що моя дочка права рука в попаді! Навіть і за мене інде справиться. Як стане роя збирати, то наче зуби з'їла в пасіці... Добра дитина!

— Ха-ха-ха! — й знов засміявсь пан, — рої збирає!... хіба в вас пасічника нема?

— Та нема ж!